

Համոզուած չըլլալով, իրմէ նուազ ճօնութիւն ունեցողի վրայ կը թաւալէ իւր ըսածին ծանրութիւնը կամ պատասխանատուութիւնը:

(Հարսնութիւն)

Հ. Գ. ՄՂՆ.

Պ Ա Յ Մ Ա Կ Ա Ն

ԵԳԻՍՏՐԻԹ ԻՌԳՈՒՄՈՑ ՀՈՅՈՑ
ՈՅԼԻՆՈՅԼ ԳՆՆՈՑՈՅԻՆ ՕՐԻՆՔՆԵՐԻ ՈՒ
ԿՈՐԳՈՐԹԻՆԵՐԻ ԵՆՆՆԵՐԸ

(Հարսնութիւն)

Թղթատարութեան պաշտօնը կամ վերաւերելիքն ըստ օրինի տեղութեանն էր ամէն տեղ: Ասանկ էր Եղիսարեթուպոլիս քաղքին մէջ ալ: — Ինչպէս պաշտօնական, այնպէս ալ մասնաւոր քաղաքացեաց Թղթերն ու ծրարները, այն ատենի սովորութեան համեմատ կ'երթային իրենց որոշուած տեղը, ամենաճշդ կերպով ու ամենապահով ճամբով:

Ինչպէս պատմութեան ընթացքին մէջ առիթ ունեցանք տեսնելու, Թղթատարութեան պաշտօնն արդէն նախնիցաց դարուն առաջին կիսուն (1735) Եղիսարեթուպոլիս մէջ կարգադրուած էր: Ի սկզբան քաղաքային վարչութեան ձեռքն էր անոր Հսկողութիւնը: Բայց ետքէն մասնաւորաց յանձնուեցաւ կամ վարձու տրուեցաւ, որոշեալ վճարմունքով ու պայմանագրութիւններով: — Ատեն անցնելով՝ ինչպէս ուրիշ քաղաքներու, ասանկ ալ Եղիսարեթուպոլիս մէջ՝ տեղութիւնը ձեռք առաւ այս պաշտօնը, զնեւով իւր կողմանէ վերակացու մը Թղթատարութեան: Սուրհանդակի գործակատար կամ վերատեսուչ անունով: Վերատեսչին պաշտօնն էր նամակներն ու ծրարներն իրենց տեղն ապահովապէս հասցնել՝ ոտանաւոր կամ ձիաւոր սուրհանդակի ձեռքը եւ կամ կառօք, բայց իւր յատուկ ձիերովը: — Ըստ ընդհանուր սովորութեան՝ ձիերը թէպէտ վերատեսչին էին, այսու ամենայնիւ տեղութիւնն անուղղակի կերպով կը հոգար զանոնք, իբրեւ թէ իրենն ըլլային, ըստ որում ձիերուն համար կը հոգար խառն ու խորը. զնեւով քաղաքաբաշխութեանց վրայ պարտաւորութիւն, որ կտոր մը երկիր կամ գաշա տրուի սուրհանդակի վերատեսչին,

ուսկից Թղթատարութեան ձիերն ունենան իրենց ապրուստը:

Տեղութեան այս կարգադրութիւնը մեծ կազմաւորուած մէջ աւելի յառաջ գործադրուելու սկսաւ. իսկ փոքրագոյններու մէջ՝ ետքէն: Այսպէս եղաւ Եղիսարեթուպոլիս նկատմամբ ալ, նախորդ դարուն երկրորդ կիսուն առաջին մասին մէջ: — Վերին կառավարութիւնը, հրաման խաւրեց քաղաքային վարչութեան, որ երկիր մը տայ Թղթատարութեան պաշտօնատէրին, այնպիսի ընդարձակութեամբ, ուսկից չորս ձի կարող ըլլան կերակրուիլ: Քաղաքաբաշխութիւնը հրամանն աննշույն պէտ խորհուրդ ըրաւ. եւ միաբան հաւանութեամբ հաստատուեցաւ, թէ սուրհանդակութեան վերատեսչին՝ քաղքին հիսիսային արեւելեան կողմը, Բոսու-ըսթարդ ըսուած տեղը, չորս ձիու ապրելու չափ տեղ մ'որոշէ: Արուած երկրին երկայնութիւնը պիտի ըլլար 120 ձողաչափ իսկ լայնութիւնը՝ 60: Բայց միանգամայն ան ալ որոշեց քաղաքն, որ Թղթատարութեան պաշտօնատէրն, այս երկրին համար գոնէ այնչափ վճարէ՝ որչափ կը վճարեն ուրիշ քաղաքացիք. այսինքն՝ մէկ ձողաչափին համար հինգ ֆիորին, կամ բոլորին համար 150 ֆիորին, միանգամ ընդ միշտ:

Որչափ ձեռուռին եղած գրութիւնները կը ցուցնեն, հայորդուեցաւ այս որոշումն կառավարութեան, եւ անոր ձեռքը Թղթատարութեան վերատեսչին: Ասիկայ հաւանեցաւ այն միջոցին որոշման, բայց ետքէն բանը լաւ կշեւելով, գտաւ թէ՝ քաղքին խոտաքցած երկիրը քիչ է: Աւտար եւ քաղաքաբաշխութեան գրեց, որ նախ տուած երկիրը չէ թէ միայն բաւական չէ չորս ձի պահելու, այլ նաեւ շատ հեռու ըլլալով՝ անկէ խոտը քաղաք փոխադրելու շատ դժուարին է, եւ մեծ ծախքով կ'ըլլայ: Աստի խորհրդ, որ քաղքին կից լուսագ կոչուած գաշտին մէջ տրուի իրեն կտոր մը երկիր: Բայց չէ թէ 120 ձողաչափ երկայն ու 60 ձողաչափ լայն հապա գոնէ 20 ձողաչափով մ'աւելի, ու այն ատեն գոհ կ'ըլլայ:

Քաղաքաբաշխութիւնն այս բանն ընդունեցաւ ու պատասխանեց, թէ ամենեւին հիմ չունի ըսածն, որովհետեւ 1. Իւր հեռու կարծածը հեռու չէ, ինչու որ ուրիշ քաղաքներուն Թղթատարութեան պաշտօնատէրներուն ընդունած երկիրներն ասէլ աւելի մօտիկ չեն: Բայց ասկէ՝ քաղաքը նկատմունք ըրաւ ու անսկի երկիր մը փնտռեց ու տուաւ իրեն, որ ջրայ որո-

ղումներն բոլորովին ազատ ու ապահով է։ 2. քաղաքը գիտե ու կը ձանձնայ այն երկրին որպիսութիւնն ու լատութիւնը, որովհետեւ տարուէ տարի տասուերեկու մինչեւ տասուիրեք կողք խոտ կը բուսցնէ։ եւ ասիկայ չորս ձիւ պահպանութեանը համար, չէ թէ միայն բաւական, այլ շատ ալ է։ Իսկ ներս փոխադրելուն նկատմամբ յառաջ բերած պատճառն արժէք չունի, որովհետեւ այն խոտը ներս բերելու ծախքն ոչինչ բան է։ Մանաւանդ թէ ձիերն աւոր համար են, որ զանկիւյ ներս բերեն։

Հասարակութիւնն այս պատասխանով չշատացաւ։ Արդեօք որ վերին կառավարութեան գրէ եւ մէկալ կողմանէ տեղեկացնէ արքունի գանձարանն, որ թղթատարութեան վերատեսուչը դադարի զքաղաքն անհանգիստ ընելէն։ Եւ ան, որ մէյ մը գոհ եղած էր յանձնարարներուն առջեւ՝ իրեն շնորհուած խոտի դաշտովը, եւ այն միջոցին անոնց հետ հաշտութեան բաժան ալ խմած էր, եւ շնորհակալ եղած էր հասարակութեան, հիմալ ալ հանգիստ ու գոհ ըլլայ։ Բաց ասկէ — աւելցուց քաղաքաբաշխութիւնը — որպէս զի այս կերպիւ արուած ու ընդունուած խոտի դաշտին համար, սուրհանդակի պաշտօնատիրոջ կողմանէ տարեկան վճարելի առըքին նկատմամբ ալ հաստատուն գրուածք մ'ունենանք ձեռու ընդ, հարկ է՝ որ ասոր վրայք պարտականութեան թուղթ մը շինուի ապագայ ժամանակին ասկէ յառաջ գալու ինչպիսիք ու ահա՞նութեանց առջեւն առնելու համար։

Բայց բանն ասով չվերջացաւ։ — Ասոր նկատմամբ գրութիւններ ու գանգատներ գացին երկու կողմանէ ալ։ Արքունի գանձը՝ բնականապէս միշտ թղթատարութեան վերատեսչին թեր կ'իյնէր, անոր կողմը կը բռնէր եւ անուղակի կերպով զքաղաքը կը ստիպէր, որ տայ թղթատարութեան պաշտօնատիրոջ՝ այնչափ երկիր, որչափ ասիկայ կը պահանջէր։

Աս վիճակի մէջ մնաց ինչիկըր, հիմք տարիի չափ։ Բայց տո՞գոհ էր թէ մէկ ու թէ մէկալ կողմէ։ Քաղաքն — անոր համար, վստօ զի թղթատարութիւնն ու արքունի գանձը զինք շարունակ անհանգիստ կ'ընէին, նորանոր պահանջներն ստանալով, — իսկ թղթատարութեան վերատեսչութիւնն — անոր համար, որովհետեւ բաւական ու պաշտած երկիր չունէր իր ձիերը կերակրելու։

Քաղաքը մտածելով, որ ասոր վերջն ուրիշ բանով չի լըննար, եթէ ոչ խաղաղու-

թեամբ, ուզեց իր կողմանէ զերոգութիւն ընել, եւ 1784 Ա.գ.տա. 13ի ժողովն որոշմամբ հաստատեց զաշխը մը, իր եւ սուրհանդակութեան վերատեսչին մէջ, այնպիսի կերպով մը՝ որ լուեգայի մէջ 114 ձողաչափ երկայն ու 65 ձողաչափ լայն երկիր մ'ընդունի սուրհանդակութեան վերատեսուչն, որչափ ժամանակ որ ինք ու իր յաջորդները թղթատարութեան պաշտօնը վարեն տալով քաղքին այս տեղւոյն համար տարւէ տարի 15 հունգարական ֆլորին։ Բաց ասկէ՝ իր տանն ետեւի կողմը վեց ու կէս ձողաչափ տեղւոյ վրայ — ինչպէս ամէն քաղաքացի ունի — ցմիշտ իրաւունք ունենայ, թէպէտ ինք ու իր յաջորդները պաշտօնի մէջ ալ չըլլան։ — Եւ որովհետեւ, կ'աւելցնէ ժողովքը, հասարակութիւնը միայն խաղաղութիւն կը փնտռէ, անոր համար ամէն տեսակ անմիաբանութեան եւ խառնակութեան առջեւն առնելու համար՝ կը զիջանի, որ թղթատարութեան վերատեսչին երեք տարիէ ի վեր այս երկիրն ալ վճարելի տուրքը թողու. որպէս զի այն իրաւունքէն զոր կը համարի կամ կ'երեւայ թէ ունի, ցմիշտ հրաժարի՝ չէ թէ միայն իր, այլ նաեւ իր յաջորդացն անուամբ։

Քաղաքաբաշխութեան կողմանէ եղած առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ. եւ անոր դաշինքի ձեւ տալով՝ ստորագրեցին թէ հասարակութիւնն՝ ու թէ թղթատարութեան վերատեսուչը։

Ասանկով՝ իրը վեց տարի տեւող վէճէ մ'ետեւ, հասարակութեան ու թղթատարութեան, կամ մանաւանդ արքունական գանձուն մէջ եղած անմիաբանութիւնը խաղաղ կերպով վերջացաւ։

Կարգացնելու ու տեսնել կարգադրութիւններ, զորոնք զրաւ եկեղեցին ու քաղաքաբաշխութիւնը ամուսնացնելը նկատմամբ։ — Հասարակութեան մտադրութիւնն ուրիշ բաներու վրայ ալ տարածուեցաւ այս միջոցիւ։ — Արքաւորը ապագայ վիճակն ապահովցնելու համար ալ հարկ էր, որ քաղաքը կարգադրութիւն մ'ընէ, որէնք մը հանէ։ Աս բանն ալ իմաստութեամբ կատարեց վարչութիւնը։

Ասոր պատճառ տուած էր դէպք մը, որ պատահեցաւ։ Սերվիլ, մեր ըսածէն իւրեւ 35 տարի յառաջ։ — Ինչպէս ընթերցողը ծանօթ է, այս տեղի Եղիսաբեթութեւ պիտի վերին իշխանութեան տակն էր։ Արք. գեղին պիրովէ, Հայոց ընկերութեան ծանոյց՝ թէ որք աղբիկ մը կը պահանջէ, որ իր հանգուցեալ Տորեղբոր-

մէն ու եղբայրներէն իրեն թողուած ժառանգութիւնն ըստ արգարութեան ու ըստ օրինաց իրեն տրուի: — Պաշտպանութիւնը շարժող ընկերութիւնն, իր առիւտը գրուած խնդրոյն վրայ խորհելէն ետեւ, յարգող որոշումն ըրաւ ու վճռեց թէ. « Գերի նախնիներէն մնացած բարի սովորութիւնն անխախտ պահուի. եւ ծնողացմէ մնացած ստացուածքն իրենց զաւկներուն մէջ բաշխուի. վասն զի այսպէս կը պահանջէ իրաւունքն, ու աս է արգարութիւնը »:

Արեւ տղջ եւ անոնց ստացուածքին նկատմամբ եղած կարգադրութիւններն աւելի եւս կողմեցան ու կարգադրուեցան քանի մը տարի ետքը. եւ օրէնքով ալ Հաստատուեցան, երբ քաղաքն սկսաւ ծանրութեամբ մտածել, թէ ինչպէս որ ամէն ազգ ու քաղաք ունի սովորութիւն ու օրէնք մը, որուն համեմատ կը վարուի ու կը գործէ նմանօրինակ գէպքերու մէջ, — ասոր ալ ըլլան ազգայնոց համար, Ուստի 1777 չորս. 28ին, ընդհանուր ժողովը մը գումարելով Հաստատութիւնը՝ շատ խստուեցաւ ու վիճուեցաւ այն խնդրոյն վրայ թէ, ինչ ընելու է քաղաքաբաշխութիւնն՝ երբ տան տէր մը մեռնելով՝ տղաք ու ստացուածք մնան, եւ չըլլայ գերդաստանին մէջ մէկն, որուն կտաւաբարութեամբը մեռած տանտիրոջ ստացուածքն ապահով ձեռաց մէջ ըլլայ:

Ինչպէս որ առաջարկութիւնը լաւ, անանկ ալ որոշումն պատշաճ ու ժամանակին համեմատ, իմաստութեամբ լուծուեցաւ՝ զոր հետատես օրէնսդրութեամբ մը՝ գրի ալ անցուց մասնա-ժողովը: —

Ասոր մէջ՝ ըսելէն ետեւ թէ, խոհեմ ու ընդունելի բան է, մեր մերձակայ ազգերուն առաջնորդաց՝ իրենց ապագայ սերնդեանը վիճակին համար ունեցած այն մտածումներն, որ ստացուածք ունեցողներուն մահուանէն ետեւ, թէ՛ իրենց տղաքն ու թէ՛ իրենց ստացուածքը ինասպառութեան տակ դրուի, — կ'աւելցնէ. « Թեպէտ ստոր նկատմամբ քանի ո'ւնեցամ թագուհիէն ու վերին կառավարութենէն հրամաններ եկած են, բայց մեր Հաստատութիւնը ծանր գործքերով դառաւ ըլլալով՝ մինչեւ հիմա՛ չկրցաւ ստոր վրայից հաստատուն բան մ'որոշել: Թայտնի է որ ստոր պակասութեամբն աւանդէն լաւ գերդաստաններն ալ փճացան ու օր ըստ օրէ կը փճանան: Անոր համար որոշեցինք հիմակ, որ այս բանին առջեւն աւելունք: Ուստի յառաջատես ըլլալով՝ որ չըլլայ ուր ապագայի մէջ այս կերպով ամենէն աղէկ տներուն զաւկը

ները քայքային, հասարակութիւնն ամէնուն հաւանութեամբն որոշեց որ չորս բաժանարար (divisor) գնէ. — երկու հոգի քաղաքաբաշխութեան կողմանէ ու երկու հոգի հարկերոց ժողովին կողմէն: — Ասոնց պարտաւորութիւնը պիտի ըլլայ հոգ տանիլ յարգողներուն: »

Ա. երբ որ մեռնի քաղաքացի մը, որն որ իր առեւտրոյն մէջ անանկ որդի մ'ունենայ, որ չափահաս ըլլալով՝ կարենայ իւր ծնողացմէ իրեն մնացած ստացուածքը պահպանել եւ աւելցնել — եւ կամ ունենայ անանկ վաճառակից մը որ կարենայ իրեն տան կառավարութիւնը յառաջ տանիլ — կամ անանկ եղբայրներ, որոնք՝ իրենց մօր կառավարութեանը ներքեւ՝ կարողութիւն ու կամք ունենան մէկ սրտով ու մէկ հոգով առուտուրը յառաջ տանելու. — ասանկ՝ ու ասոնց նման մարդիկներուն համար վարչութիւնն ամենեւին հարկաւորութիւն չի տեսնիր, ոչ ստացուածոց վրայ ձեռք գնելու, եւ ոչ անոնց կամահգիրն աւելնելու: Սակայն

Բ. եթէ որ վերոյիշեալ տան տիրոջ չափահաս զաւակն անկարող ըլլայ իր ծնողացմէ մնացած ստացուածքը կառավարելու, այնպիսին ստացուածքին վրայ քաղաքաբաշխութեան հրապարակութիւն (inspection) պիտի ընէ: Եւ բաժանման պաշտօնւորանին գործքը պիտի ըլլայ այնպիսոյն ծանուցանել, որ քաղաքաբաշխութեան իշխանութեանը տակ մտնէ: — Կամ եթէ որ հանգուցեալն ունի վաճառակից, որմեւարի, տղաք եւ կամ որեւէ մէկն, որն որ գերդաստանին հանգուցեալ գլխոյն ստացուածքէն մաս մ'ունենալու յոյս կամ պահանջը մ'ունի՝ այնպիսին տեղեկացնելու: Եւ բաժանման պաշտօնարարին: Լն տեղ գտնուին նաեւ բաժանարարները. եւ իրենեւ առաջին առեւան, պիտի որոշեն — եթէ մէկ կամ մէկալ կողմն այնպէս փափաքի — որ ստացուածքը կահագորի առնուի: Բաժանարար պաշտօնարարն այս տեղն իր պաշտօնը կատարելէն ետեւ գրութիւնները քաղաքաբաշխութեան պիտի ներկայացնէ: Ասոր համեմատ, եթէ որ տանտիրոջ մը ստացուածքը մեծ վտանգի մէջ ըլլայ (չգտնուելով մէկն որ հոգ տանի իր որդի մնացած տան եւ ստացուածքին) իր մահուանէն անմիջապէս ետքը պաշտօնատեղներէն մէկն, որ այն տան ամենէն մօտիկ կը բնակի, պարտական պիտի ըլլայ բանը դատարանին իմացնելու: Այսինքն՝ հանգուցելոյն — զեւ ներկայ գտնուած ժամանակը — թէ շարժական եւ թէ անշարժ, թէ՛ ներսի ու թէ՛ դրսի ստացուածքին վրայ ձեռք պիտի գնէ՝

